

ПРИНЦИП НЕВІДВОРОТНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Визначено, що світоглядною основою розгляду поняття невідворотності юридичної відповідальності є ідея права як складова правової реальності. Крім того, виявлено, що формальна, змістова та прагматична характеристика юридичної відповідальності, тобто семіотико-гносеологічний розгляд юридичної відповідальності, дозволяє повно визначити поняття невідворотності юридичної відповідальності.

Ключові слова: єдиний світ правової культури, ідея права, невідворотність, правова культура, правова реальність, принцип, юридична відповідальність.

Постановка проблеми. Поняття невідворотності юридичної відповідальності можна визначити в контексті правової культури та правової реальності, оскільки опосередковано принцип невідворотності юридичної відповідальності є складовою ідеї права, механізму правового регулювання та правового життя, які є елементами правової реальності, через що невідворотність юридичної відповідальності стає феноменом правової культури.

Ступінь наукової розробки проблеми. Розгляду невідворотності юридичної відповідальності у різних її аспектах присвячені результати теоретико- та галузево-правових досліджень юридичної відповідальності Т. Малаш, М. Малєйна, А. Помогалова та ін. (теорія права); В. Грищука, Ю. Коломієць, В. Кудрявцева, М. Мельника, А. Степанюка, П. Фелелова, М. Хавронюка та ін. (кримінальне та кримінально-виконавче право); творіння класиків: Ч. Беккарія, І. Канта, Ш.-Л. Монтеск'є, М. Таганцева та ін. У цілому філософсько-правовою основою даної проблематики стали праці: Д. Гудими, О. Данильяна, Е. Касірера, Г. Коге-на, А. Козловського, М. Никифорака, П. Петришина, П. Рабіновича, С. Сливки, О. Тимоширова, М. Цвіка та ін.

Мета статті. Автор ставить перед собою завдання, опираючись послідовно на поняття ідеї права, правової реальності та єдиного світу правової культури, а також специфікуючи останні до вимог філософсько-правового аналізу невідворотності юридичної відповідальності, беручи до уваги структуру семіотики, довести, що такого роду вичерпний аналіз має виконуватися в рамках формальної, змістової та прагматичної характеристики юридичної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. *Правова реальність як світоглядна основа теорії невідворотності юридичної відповідальності: ідея права.* Правознавство можна вважати математикою для наук про дух (Г. Коген) [11, с. 158], тобто математикою культурології, в першу чергу тому,

що воно також будується на абстрактному понятті відношення та пропорції, тобто на понятті справедливості. Культура при цьому розуміється як «штучно створений людиною світ, життя в якому визначається її – людини – ідеалами; поведінка людини», тобто культура антропоморфна, ідеологічна та соціологічна за своєю суттю. «Культура та її інститути є засобом соціалізації людини та забезпечення нормальних умов зростання нових поколінь. Крім того, як переконує Д.А. Гудима, історичне пізнання права як соціально й історично зумовленого явища – невід'ємної частини культури певного суспільства і людства загалом – уможливується, головним чином, завдяки *соціально-антропологічному дослідницькому підходу*» [1, с. 72, 60]. Культура також нормативна. Як зазначає С. С. Сливка, «правове регулювання суспільних відносин тим ефективніше, чим точніше виражає політичні, економічні, духовні умови, процеси, потреби розвитку суспільства. Тобто йдеться про соціологію права. Соціологія права досліджує соціальні фактори, які взаємодіють з правовими явищами, а також механізми такої взаємодії і фактичні відносини людей» [13, с. 186]. При цьому йдеться й про логіку позитивного права, побудовану на основі згаданого вище абстрактного відношення взагалі, а також – про теорію та філософію права, які разом з соціологією права утворюють загальний план організації правової реальності.

Правова культура, правова реальність і абстрактне правове відношення – правова культурологія, теорія, філософія, соціологія права, а також релятивна логіка права – у своїй сумі дають поняття єдиного світу правової культури, сформованого під значним європейським впливом (антична грецька та римська культури, схоластична культура пізнього середньовіччя та секуляризована, і гуманізована культура нового часу).

Європейська правова культура є ареалом свободи як вільного вибору, комутативної, дис-трибутивної й охоронної справедливості та безпеки, зокрема юридичної певності. Ці три цінно-

сті утворюють собою сукупність умов, необхідних для формування змісту як філософії природного права, зокрема гносеології та етики права, так і теорії чи соціології позитивного права.

Філософія права є аксіологічною за своєю суттю, тоді як теорія чи соціологія права можуть спробувати обходитися хоча б на словах без оцінок, їх критеріїв і результатів. Таке становище прийнято називати «аксіо-логічною антиномією, що лежить в основі правової субстанції» [3, с. 248], та яка «завжди породжувала непереможне бажання бути однозначно й остаточно розв'язаною. Спроби такого розв'язання й визначили основні, принципово протилежні за своїм змістом, напрями у праворозумінні» [3, с. 248], правовій оцінці, правотворенні, правозастосуванні та примусовому правовиконанні (виконанні у примусовому порядку належно ухвалених правових рішень).

Узявши до уваги запропоноване уточнення, можна встановити, що така антиномія є внутрішньою антиномією правової реальності, оскільки вона, за С. І. Максимовим, містить: а) світ ідей: ідея права; б) світ знакових форм: правові норми та закони; в) світ взаємодій між соціальними суб'єктами: правове життя» [5, с. 177], якщо розшифрувати поняття ідеї права, до пункту б додати принципи права, а в рамках пункту в правове життя розуміти ширше як взаємодію права та людини. Правова реальність, отже, є світом філософії, теорії та соціології (й антропології) права, тому згадана антиномія є не лише аксіо-теоретичною, але й аксіо-соціологічною (та аксіо-антропологічною). Зазначене дозволяє стверджувати, якщо імпліцитно не ототожнювати логіку та теорію права, також про сукупну аксіо/теоретико/соціолого-логічну антиномію. Логіка при цьому береться як логіка відношення, тобто така логіка, яка «вивчає не тільки відношення між судженнями або реченнями, але й між поняттями, які входять в судження» [12, с. 6] та складніші комбінаторні (фінітні) ментальні утворення, які можна поставити в один ряд із судженнями, наприклад, схема правової реальності включає в себе три такі поняття (світи), як норму, принцип, поведінку, причому остання може бути правомірною, неправомірною та нейтральною, що також вимагає логічного аналізу відношень між відповідними поняттями, тощо.

Як наслідок, отримано чимало здобутків, незалежно від того, яке саме розв'язання поставленої вище проблеми бралось до уваги. Однак, найбільш переконливим вважається прийом, згідно з яким праворозуміння включає декілька аспектів: оціночний та логіцистський [3, с. 248],

нормативний та логіцистський, соціологічний та логіцистський, антропологічний та логіцистський, а також деонтологічний та логіцистський. Якщо винести за дужки термін логіцистський, то в такому разі йдеться про *гносеологічний підхід*, на думку А. А. Козловського, «відповідно до якого *право вважається результатом, формою і засобом пізнання, а пізнання – необхідною умовою функціонування і розвитку самого права*. У такому розумінні аксіологічні та позитивістські (загальнотеоретичні. – О. М.) характеристики права, що при односторонньому підході справді взаємовиключають одне одного, не тільки не утворюють антиномії, а й складають необхідні, взаємодоповнюючі моменти, етапи, стадії єдиного пізнавального процесу» [3, с. 248], правооцінки, -творення, -застосування, -виконання. Це ж саме можна сказати й про відношення аксіологічних та соціологічних чи антропологічних характеристик права, а також інші можливі взаємовідношення, наприклад, про співвідношення нормативних і біхевіористських ознак права тощо.

Цей підхід, представлений у даній статті, дозволяє надати належний гносеологічний юридичний розгляд, який враховує існування не лише норм, але й принципів права, причому принцип права вважатиметься природним тому, що він існує та визнається незалежно від того, чи отримує він позитивно виражену форму, чи не отримує.

Так, «у структурному плані ідея права припускає наявність: а) аксіологічної компоненти, тобто являє собою систему цінностей, що реалізуються у праві, виражаються інтегрально в понятті справедливості; б) деонтологічної компоненти, тобто виступає у вигляді ідеї належності, що виражає єдність прав та обов'язків» [16, с. 140] правоправнених та провозобов'язаних осіб; а також в) «суб'єктної (антропологічної) компоненти (яка. – О. М.) містить інформацію про те, хто може бути суб'єктом права, на кого воно орієнтується; таким суб'єктом є той, хто вміє відрізнити цінне від нецінного та диференціювати цінності» [5, с. 179], оскільки «предметами мислення можуть бути також і цінності» [6, с. 28], а поняття істини можна розкрити лише через поняття необхідного, загальнозначимого зв'язку, тобто через поняття абстрактного відношення, одним із яких є семіотичне відношення денотації, або референції, а іншим – правове відношення, учасниками якого є суб'єкти, визначені антропологічними ознаками, в т.ч. такими, які тягнуть за собою потребу у встановленні такої юридичної відповідальності, яка повинна і є невідворотною.

Юридична відповідальність, з одного боку, є невід'ємною частиною традиційного позитивно-правового регулювання, тобто нормою кримінального, адміністративного чи іншого права, а тому – й предметом теорії права, а також предметом соціології права, а з іншого – загальним [15, с. 61-63; 17, с. 216-218] (загальнолюдським [10, с. 100; 2, с. 203], «природним») принципом права, тісно взаємопов'язаним з поняттям свободи: свобода може розумітися як свавілля, обмежене відповідальністю, справедливістю, її мірою та формою, а також ідеєю правового миру, тобто юридична відповідальність є предметом філософії права. Найвища правова певність юридичної відповідальності виникає тоді, коли вона закріплюється у письмовій юридичній мові, яка може розглядатися як семіотична система. Тому в цілому юридичну відповідальність як норму і як принцип, умовами застосування для яких є неправомірне поведінка, можна розглядати зі змістової, формальної та прагматичної точки зору, запозичивши при цьому класифікацію із металогіки (семіотики), яка якраз і має своїм предметом мову, а «будь-яка мова має три аспекти – синтаксичний, семантичний та прагматичний» [8, с. 140]. Синтаксичний – це формальний, а семантичний – змістовний аспект мови і за аналогією – юридичної відповідальності. Прагматичний бік мови, який являє собою «систему тих відносин, які мають місце між мовою та людиною в процесі *інтерпретації* формальної системи та *формалізації* семантичної моделі мови» [8, с. 194] в царині права знаходить паралель у процесі практичного втілення права в найширшому значенні, в якому обов'язково бере участь людина, а тим – у системі відносин людини та права. Очевидно, що лише змістовний або якийсь один інший – формальний чи прагматичний – аналіз юридичної відповідальності є недостатнім для належного розуміння такого складного правового явища. У такому випадку при гносеологічному обґрунтуванні невідворотності юридичної відповідальності формальний бік юридичної відповідальності – деонтичний її аспект – корелює зі змістовним, тобто телеологічно-, або ідеологічно-орієнтованим, та прагматичним, і є їх символом; змістовий аспект є предметом (денотатом) сухого формального зв'язку умов застосування та змісту вторинної правоохоронної норми та характеризується прагматичним аспектом юридичної відповідальності; прагматична ж сторона юридичної відповідальності доповнює формальну та змістову, наповнюючи їх життєвим смислом, а її розгляд стає нагальним при здійсненні юридич-

ної відповідальності, коли в ідеальну ситуацію включаються взаємини живих людей.

Невідворотність – це насамперед формальний та прагматичний бік юридичної відповідальності, в якому виражається її необхідний характер, тобто неминучість виникнення, як правило, небажаних та неприємних для правопорушника правових наслідків, які спочатку існують у його свідомості у формі загрози. Проте характер юридичної відповідальності не обмежується лише невідворотністю. Така відповідальність може бути також довільною або неможливою, не в останню чергу тому, що загроза включає в себе також можливість (випадковість) виникнення чого-небудь небезпечного для людини або у певних випадках вона є реально відсутньою.

Описати та пояснити відношення трьох аспектів юридичної відповідальності, й тим частково і по-новому дослідити її форму, зміст і особливості її реалізації на практиці, можна на основі поєднання філософії права, теорії права та інших дисциплін, розуміючи при цьому філософію, чи етику права як світоглядну основу позитивно-правової теорії юридичної відповідальності, і тим – позитивно-правової теорії невідворотності юридичної відповідальності як її деонтичної субтеорії, яка акцентує свою увагу, в першу чергу, на формальному видноколі юридичної відповідальності, понятті правової реальності та понятті механізму правового регулювання (механізму юридичної відповідальності), який включає в себе, поряд з нормами та іншими складовими, також і принципи права.

Аргументом на користь існування цінностей, які утворюють телеологічний характер права, є констатація того факту, що ідея права (чи її складові) може мати не лише конститутивне (каузальне), але й регулятивне (проблематичне, цільове) значення у розумінні, запропонованому у свій час І. Кантом [7, с. 81-83] із пізнішими змінами та доповненнями неокантіанців (Е. Касіер). Мета у праві – це не «результат, яким сподіваються хоча б частинами «оволодіти» у пізнавальному сенсі, але й не просто фікція, а *напрямок*, у якому здійснюється упорядкування, систематизація та структурування чуттєвого матеріалу досвіду» [7, с. 82], у нашому випадку – юридичного досвіду. Питання лише в тому, чи всі цінності (принципи) регулятивні, як це має місце у І. Канта, чи частина, можливо, всі цінності (принципи) отримують конститутивне значення. Відповідь на це питання можна дістати в ході аналізу поняття ідеї права, який, зрештою, пояснює значення невідворотності юридичної відпо-

відальності. Отже, постає завдання: запропонувати завершене поняття ідеї права.

Ідея права містить три складових: справедливність, доцільність, правову безпеку [18, с. 137]. Декотрі вчені (наприклад, К. Ларенц) відкидають деякі з елементів ідеї права, проте завжди залишають справедливість. Як зазначає Д. Ллойд, «ідея права у всі часи асоціювалась з ідеєю справедливості, і якщо погодитися з тим, що це є той вищий принцип, до здійснення якого повинно прямувати право, то можна прийти до розуміння його мети прямо і безпосередньо, не дискутуючи про вищі цінності різних людських спільнот з усіма їх протиріччями та невизначеностями» [4, с. 132]. Кубеш додає до цього списку ще один елемент – свободу [18, с. 296], яка є не лише регулятивною ідеєю, але й у сучасному праворозумінні її конститує, а К. Ларенц – правовий мир [18, с. 137], при цьому у нього ідея права складається зі справедливості та згаданого правового миру, який охоплює правову безпеку, а тим – правову певність. Цей перелік не є закритим, що відкриває дорогу до пошуків інших принципів, які б доповнювали ці шість згаданих вище структурних елементів ідеї права. У будь-якому разі, тут ще відсутні три складові, які разом із іншими елементами дають таке поняття ідеї права, що є достатнім для детального аналізу принципу невідворотності юридичної відповідальності. Зрештою, погоджуючись із твердженням, що «ідея права є вихідним, логічно першим (хоча зовсім не онтологічно) компонентом правової реальності, який містить масштаб істинності права» [5, с. 179] та є його смислом, можна сказати, що ідея права та її складові є гносеологічною проблемою, і тому, невідворотність юридичної відповідальності стає також гносеологічною проблемою.

Відношення справедливості та доцільності можна вважати ключем для розв'язання питання про зміст і форму ідеї права (ідеї юридичної відповідальності, ідеї невідворотності юридичної відповідальності). Оскільки як справедливість [5, с. 282], так і доцільність можуть розглядатися з формального та змістового боку, то в такому разі варто говорити про два типи їх відношень: формальний та матеріальний. У першому випадку формальна справедливість, незалежно від того, про яку саме справедливість ідеться – дистрибутивну, комутативну чи охоронну, – протиставляється формальній доцільності. Крім того, така справедливість протиставляється разом із зазначеною доцільністю формальній неможливості, забороні правопорушення, злочину, проступку. У цілому не потрібно відкидати ту тезу, що фор-

мальна справедливість є символом рівності / пропорційності, внутрішньо притаманній будь-якій справедливості, а для формальної доцільності рівність / пропорційність нехарактерна. Зазначене дозволяє говорити про справедливість і доцільність юридичної відповідальності з формального боку, при цьому справедлива відповідальність є невідвратною, тобто необхідною, а доцільна – довільною, тобто випадковою відповідальністю.

В іншому випадку матеріальна доцільність включає в себе матеріальну чи змістову справедливість, оскільки і доцільність, і справедливість спрямовуються певними цілями, якими визначається їх зміст. Так, вважається, що «доцільність ... передусім бере початок із цінності самого права як виразника свободи, відповідальності, справедливості, як засобу забезпечення порядку, організованості та дисципліни. Саме у праві, у законі відображається вища соціальна доцільність» [14, с. 445]. У такому разі матеріальна (змістовна) доцільність юридичної відповідальності включатиме в себе також і матеріальну (змістовну) справедливість відповідальності, будучи при цьому ширшим поняттям. Це означає, що для аналізу і справедливості, і доцільності юридичної відповідальності можна використовувати одні й ті ж загальні принципи права (наприклад, гуманності та ін.). Різниця буде лише в кінцевому орієнтирі в одному і у другому випадках, тобто в способі урахування рівності, пропорційності, урівноваженості, збалансованості, як певних формальних масштабів для оцінки.

Так, беручи до уваги той факт, що «пропорційність – один із загальних принципів права ЄС, який означає, що для досягнення певної мети органи влади не можуть накладати на громадян зобов'язання, які перевищують установлені межі необхідності, що впливають із публічного інтересу. Пропорційність є також одним із найважливіших принципів, що застосовуються у практиці Європейського Суду з прав людини. Аналіз практики Суду свідчить про те, що цей принцип пов'язаний, насамперед, з проблемою правомірності обмежень прав людини. Завдяки діяльності Суду в праві Конвенції (про захист прав та основних свобод людини. – О. М.) склалися критерії припустимого втручання держави, засновані на принципі пропорційності. Так, при оцінці правомірності й виправданості обмежень прав людини Суд послідовно вирішує чотири групи питань: 1) чи було передбачене законом те обмеження (втручання), що заперечується; 2) чи переслідувало воно одну з легітимних цілей, зазначених у Конвенції; 3) чи було воно необхідним у демок-

ратичному суспільстві; 4) чи було воно розмірним до тієї правомірної мети, яка переслідувалась» [9, с. 23-24]. Варто сказати, що в цілому пропорційність є ідеалом для матеріальної доцільності, а це означає що матеріальна доцільність, не утримуючи пропорційність в середині себе, орієнтується в кінцевому рахунку на принцип справедливості, що пояснює таке важливе значення цього останнього принципу в праві. Формальна і матеріальна справедливість є кінцевою метою, тобто ціллю цілей для матеріальної правової доцільності, проте матеріальна доцільність включає в себе також і принцип гуманності, слушності, помірності, милосердя, недискримінації та багато інших загальних принципів.

На відміну від формального типу відношення справедливості та доцільності юридичної відповідальності, який дає відповідь на питання: як співвідноситься умови та вид і міра юридичної відповідальності – невідворотно, довільно чи відношення не виникає, – матеріальний тип їх відношення дає відповідь на питання, чому зв'язок згаданих умов та форми і міри юридичної відповідальності є необхідним (невідворотним), випадковим чи взагалі зв'язок є неможливим і тому відсутнім, тобто каузально обґрунтовує юридичну відповідальність. Останній тип відношення в цілому та загалом дає відповідь також і на питання, для чого, навіщо застосовується юридична відповідальність. В останньому випадку йдеться про телеологічне обґрунтування юридичної відповідальності, в рамках якого невідворотність юридичної відповідальності також знаходить своє належне місце.

Завершеність поняття ідеї права дозволяє чітко окреслити рамки, в яких можна належним чином охарактеризувати будь-яку складову ідеї права, в т.ч. юридичну відповідальність. Якщо розглянути відношення відповідальності і вільно визначеного способу поведінки, то характер такого взаємозв'язку може бути або справедливим, або доцільним, або відношення не виникає, оскільки є відсутніми або вільна поведінка суб'єкта права, або юридична відповідальність як визначений правовий наслідок. Якщо зв'язати поняття невідворотності юридичної відповідальності зі справедливістю, а довільність юридичної відповідальності з доцільністю, прийнявши також до уваги неможливість юридичної відповідальності, то для аналізу невідворотності юридичної відповідальності, яка є предметом вивчення, звернення до інших загальних концептів (права людини, правова держава, верховенство права та ін.) може бути не обов'язковим, оскільки поняття ідеї

права є достатньою умовою для формальної характеристики юридичної відповідальності, тобто для належного визначення поняття невідворотності юридичної відповідальності як необхідного зв'язку, в кінцевому рахунку, між свободою та юридичною відповідальністю. Проте повна формальна характеристика юридичної відповідальності потребує й аналізу принципу гуманності (чи, як синонім, гуманізму), тісно пов'язаного з поняттям доцільності та слушності (помірності), та принципу милосердя (прощення), які разом з поняттям ідеї права є необхідною і достатньою умовою не лише для формальної, але й для змістової характеристики юридичної відповідальності.

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що ідея права, принципи гуманності (гуманізму), слушності (помірності) та милосердя (прощення) є таким задумом, що дозволяє належно формально охарактеризувати поняття юридичної відповідальності, і тому є її необхідною та достатньою світоглядною основою. Розвиток ідеї права також змістовно обґрунтовує принцип невідворотності юридичної відповідальності. При цьому потрібно зважати на те, що невідворотність є виразом формальної справедливості юридичної відповідальності, а довільність юридичної відповідальності – її формальної доцільності поряд із неможливістю юридичної відповідальності. У межах філософії права ідея права є базисом, серед іншого, для оцінки юридичної відповідальності у відносному значенні, не заперечуючи при цьому можливість використання поняття справедливості та доцільності для абсолютної оцінки юридичної відповідальності поза рамками поняття ідеї права. Необхідний, можливий, неможливий чи випадковий характер юридичної відповідальності піддається уточненню за підтримки інструментів сучасної логіки, в першу чергу модальної (деонтичної) логіки, а в цілому поняття невідворотності юридичної відповідальності можна визначити за допомогою механізму правового регулювання (механізму юридичної відповідальності) та телеологічного тлумачення.

Список літератури

1. Гудима Д. А. Права людини: досвід дослідження з позиції соціально-антропологічного підходу / Д.А. Гудима // Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): Статті учасників Другого всеукраїнського “круглого столу” (м. Львів, 1-2 грудня 2006 року). – Львів : Край, 2007. – С. 59-81.
2. Загальна теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищих навч. закладів / М.В. Цвік,

- О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; [За ред. О.В. Петришина]. – Харків : Право, 2009. – 584 с.
3. Козловський А. А. Гносеологічна природа права (філософсько-правовий аналіз) : дис. ... докт. юрид. наук. – Чернівці : Чернів. держ. університет ім. Ю. Федьковича, 2000. – 464 с.
4. Ллойд Д. Идея права / [науч. ред. Ю. М. Юмашев]; перев. с англ. М.А. Юмашева, Ю.М. Юмашев. – М. : ЮГОНА, 2002. – 416 с.
5. Максимов С. И. Правовая реальность : опыт философского осмысления / С.И. Максимов. – Х. : Право, 2002. – 328 с.
6. Мессер А. Введение в теорию познания / [под ред. и со вступ. ст. С. О. Грузенберга] ; пер. с нем. А. А. Франковского. – изд. 2-е, стереот. – М. : КомКнига, 2007. – 184 с.
7. Нарский И. С. Кант / И. С. Нарский. – М. : Мысль, 1976. – 207 с. Радбрух Г. Философия права / Г. Радбрух. – пер. с нем. – М. : Международ. отношения, 2004. – 240 с.
8. Переверзев В. Н. Логистика : справочная книга по логике / В.Н. Переверзев. – М. : Мысль, 1995. – 224 с.
9. Погребняк С. П. Основоположні принципи права : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01 / С. П. Погребняк; НЮАУ ім. Я. Мудрого. – 2009. – 37 с.
10. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. / П.М. Рабінович. – вид. 5-те, зі змін. – К. : Атіка. – 2001. – 176 с.
11. Савальській В. А. Основы философии права въ научномъ идеализме. Марбургская школа философии : Коген, Наторпъ, Штаммлеръ и др. / В.А. Савальській. – Т. 1. – М. : Типографія Императорскаго Московскаго Университета, 1908. – 361 с.
12. Серрюс Ш. Опыт исследования значения логики / Ш. Серрюс. – пер. с фр. – изд. 2-е, стереотип. / М. : Едиториал УРСС, 2002. – 224 с.
13. Сливка С. С. Юридична деонтологія : підручник : вид. 3-тє, перероб. і доп. / С.С. Сливка. – К. : Атіка, 2008. – 296 с.
14. Теория государства и права. Учеб. для юрид. вузов и факульт. / [под ред. В.М. Корельского и В. Д. Перевалова]. – М. : НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – 570 с.
15. Теорія держави і права : посібн. для підготов. до іспитів / [С.М. Тимченко, Р.А. Калюжний, Н. М. Пархоменко, С. М. Легуша]. – 3-є вид. стереотип. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2007. – 176 с.
16. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / [кол. авт. : О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін.]; за ред. О. Г. Данильяна. – Харків : Право, 2009. – 208 с.
17. Хачатуров Р. Л. Общая теория юридической ответственности / Р.Л. Хачатуров, Д.А. Липинский. – С-Пб. : Юридический центр Пресс, 2007. – 950 с.
18. Bydlinski F. Juristische Methodenlehre und Rechtsbegriff. Zweite, ergänzte Auflage / F. Bydlinski. – Wien New York : Springer-Verlag. – 1991. – 672 S.

Стаття надійшла до редколегії 5 грудня 2011 року.

Рекомендована до опублікування у "Віснику" членом редколегії М.В. Ницифоракком.

O.D. Maksimyyuk

The principle of inevitability of legal responsibility

Summary

The worldview basis of this consideration of the principle of inevitability of legal responsibility is a concept of the notion of law as a part of legal reality in this article are revealed. Besides, found that formal, substantive and pragmatic characteristics of legal responsibility, that semiotics-epistemological consideration of legal liability, allows fully define the notion of inevitability of legal liability.

A.D. Maksimyyuk

Принцип неотвратимости юридической ответственности

Аннотация

Определено, что мировоззренческой основой рассмотрения понятия неотвратимости юридической ответственности является идея права как составляющая правовой реальности. Кроме того, выявлено, что формальная, содержательная и прагматическая характеристика юридической ответственности, то есть семиотики-гносеологическое рассмотрение юридической ответственности, позволяет полно определить понятие неотвратимости юридической ответственности.